

Listić 3. Na 4 stranice gruboga papira (vel 36 x 23) gusto su ispisani primjeri iz gramatike turskoga jezika na francuskom. Usporedbom s gramatikama turskog jezika nastalim do Büttnerova vremena, ustanovljeno je da se radi o Holdermannovoj gramatici, o čemu vidjeti više u poglavlju 1.5.2.

Dakle, listići 2 i 3 nije napisao Büttner, a svešćić 2 se prema sustavu transkripcije i jezičnim obilježjima razlikuje od ostalih dijelova ostavštine, i moguće je da nije napisan u Zemunu. Preostali listić i tri svešćića svojim se obilježjima slažu uz Rječnik i mogu se smatrati njegovom izravnom dopunom. Preko njih se, kako će se vidjeti, donekle mogu rekonstruirati način i izvori prema kojima je Büttner učio turski te proces nastajanja rječnika koji je najveći dio ove ostavštine.

1.2. Latinički transkribirani tekstovi

Prije nego što nastavimo o ovoj ostavštini, potrebno je podastrijeti, koliko je to moguće, potpun popis ostalih transkribiranih tekstova. Autori transkribiranih tekstova često su znali za druge takve tekstove pa su ih i koristili sastavljajući svoje ili barem tijekom učenja jezika, zbog čega se u tekstovima nerijetko primjećuju manje ili više jasni utjecaji jednih na druge.

Ranije je spomenuto da transkribirani tekstovi obuhvaćaju tekstove na turskom jeziku bilježene raznim ne-arabičkim pismima. U Büttnerovoj ostavštini turski je jezik pisan latinicom. Latinični tekstovi na turskom jeziku nastajali su ili unutar zapadnih pokrajina Osmanskog Carstva ili na prilazima Balkanu, a jezik kojim su pisani nosi obilježja i osmanskoga književnog jezika i, nerijetko, balkanskih dijalekata turskoga jezika.

Balkanski dijalekti turskog jezika nastali su na temelju turskoga jezika kojim su govorile turkofone skupine koje su se sredinom 14. stoljeća počele doseljavati na Balkan. Taj je jezik bio jednak jeziku prvih turskih stanovnika Istanbula. No, u razdoblju od 15. do 18. stoljeća na području Istanbula formirao se novi dijalekt na kojemu se temeljio književni osmanski jezik, dok je turski jezik na Balkanu, oblikujući se u ne-

Proteklih tjedana do naših je ušiju došlo da se u Carigradu zbog potresa srušilo 20 tisuća kuća, da je pao jedan dio Svete Sofije i prevalila se tri tornja, da je unutar toga izgorjelo nekoliko radionica te na koncu da je sam Kralj bolestan; o tim i sličnim novostima, ako imaju kakvih znanja, molim da i nama javе.

Ako bude turski govorio s poslanikom _____, i pritom budem ja spomenut, neka nas obavijeste; jer sam vam u nekoliko navrata napomenuo da je on bio moj neprijatelj. Poslije toga sam vas bio zamolio da se kod dolaska Bara Benglera, kad pred njime budete turski govorili, sjete mene zbog stanovite moje potrebe; tu uslugu od vas tražim i vama mojim prijateljima dobro od Boga želim; i nazivam se spremnim slugom koji se u svakoj prilici nalazi na usluzi: u Temeziji (= Temišvaru?) na kraju godine. (prev. Stanko Andrić).

koliko balkanskih ili zapadnorumelijskih dijalekata, očuvao arhaična obilježja po kojima je usporediv s današnjim dijalektima turskoga jezika u sjeveroistočnoj Anadoliji odnosno istočnom Crnomorju. Uz dijalekte, na rubnim dijelovima Carstva zaživio je i pučki varijetet turskog jezika (tzv. bosanski i srpski turski) koji se formirao pod jakim utjecajem južnoslavenskoga jezičnog supstrata (Čaušević, 2014). Transkribirani se tekstovi tako oslanjaju na četiri sloja jezika: 1) osmanski koji je bio službeni jezik, 2) istanbulski idiom, 3) zapadnorumelijski dijalekt i 4) pučki varijetet turskog jezika. Njihov udio varira ovisno o načinu na koji je tekstopisac učio turski jezik, sredini u kojoj je djelovao, jezikoslovnom predznanju i sl.

Najstarijim dosad nađenim latiničnim transkribiranim tekstom smatra se inkunabula "Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum" nastala u razdoblju između 1438. i 1458. Gornja vremenska granica transkripata novijega razdoblja u literaturi se nigdje ne spominje. Budući da je za definiranje transkribiranih tekstova najvažnija činjenica to da su pisani ne-arabičkim pismom, logično bi bilo kao gornju granicu postaviti godinu 1928. kad je u novoosnovanoj Republici Turskoj ukinuta arabica i uvedena latinica. Ipak, gramatike i rječnici iz 19. stoljeća (npr. Redhouse, Zenker, Jehlitschka i dr.) u kojima je (novo)osmanski jezik već jasno odgovarao današnjem stanju (posebno s obzirom na razvoj vokalne harmonije) ne spominju se u radovima koji se bave transkribiranim tekstovima. Izuzetak su gramatike i rječnici turskog jezika bosanskih franjevaca koji mahom potječu iz 19. st.⁴

Tekstopisci su imali razne motive za sastavljanje svojih tekstova, što je uglavnom ovisilo o prilikama u kojima su se zatekli, kao što su primjerice boravak u Osmanskom Carstvu u zarobljeništvu (Đurđević, Ferraguto, Georgius de Hungaria), profesionalno prevodilaštvo (Meninski), nužno poznavanje jezika radi reguliranja odnosa s osmanskom vlašću (bosanski franjevci) i sl. U većini se slučajeva može primijetiti više od jednog motiva.

U sustavu transkripcije koji su tekstopisci primjenjivali redovito je najjasniji trag ostavljala abeceda materinjeg jezika sastavljača. Ipak, kako neki jezici još nisu imali utvrđeni pravopis ili se nisu koristili u pisanim tekstovima, u transkribiranim tekstovima pored utjecaja abecede materinjeg jezika primjećujemo i onu jezika na kojemu se autor teksta školovao.

Nije jednostavno utvrditi povezanost (odnos) između turskog jezika teksta i vremena u kojemu je dotični tekst nastao, jer zapisi često bilježe starije faze jezika, posebno ako su pisani pod utjecajem ranije nastalih gramatika i rječnika.

4 Ovdje će biti spomenuti samo neki od autora iz redova bosanskih franjevaca, a za sveobuhvatan popis i prikaz njihova filološkog djelovanja pogledati u: V. Boškov, *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1988.; E. Čaušević: *The Turkish Language in Ottoman Bosnia*, The Isis Press, Istanbul, 2014.

Sustavni popis pisaca latiničkih (i drugih) transkribiranih tekstova ne postoji, ali su najčešće spomenuti u općim pregledima razvoja turkologije (npr. Eren (1998), Kononov (1976) ili leksikografije (Tietze (1991)). Mnogi su spomenuti u uzornom i detaljnom pregledu izvora u Adamovićevoj *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*. Ovdje navedeni popis zasigurno nije konačan, ali može biti koristan do savstavljanja novog i opširnijeg⁵.

1438-1458 – “Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum”, inkunabula pisana goticom, pripisuje se dominikancu po imenu Georgius de Hungaria koji je živio u Rimu, a u razdoblju od 1438. do 1458. boravio negdje u turskom ropstvu. Na temelju toga iskustva napisao je navedeno djelo u kojemu je u 23 poglavlja opisao povijest, vjeru i svakodnevni život Turaka. Tu je uvrstio i dvije poeme na turskom jeziku “pjesnika Junusa”, po svemu sudeći Junusa Emrea. Te su pjesme (zasad) najstariji latinički zapis u skupini transkribiranih tekstova, a Foyeva niže navedena analiza tih pjesama iz 1902. prethodnica je filoloških analiza transkribiranih tekstova. (Foy, Karl: *Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gotischen Lettern*, I. i II., Berlin, 1902.; Stein, Heidi: Das türkische Sprachgut im “Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum” (1481) des Georg von Ungarn (Teil 1), *Archivum Ottomanicum* 14 (1995/96); s. 39-78.; Stein, Heidi: Das türkische Sprachgut im “Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum” (1481) des Georg von Ungarn (Teil 2), *Archivum Ottomanicum* 15 (1997); s. 89-118.; Stein, Heidi: Neuere Forschungen zu den türkischen Sprachproben im “Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum” (1481), *Turkologie heute - Tradition und Perspektive. Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz Leipzig, 4.-7. Oktober 1994.*, Wiesbaden, 1998.; s. 267-284.)

1489 – U inkunabuli “Victoria contra Judeos” Petrusa Brutusa iz 1489. nalazi se kratak transkribirani tekst, vrijedan spomena manje kao izvor, a više zbog vremena svoga nastanka. (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.)

1496-1499 – Njemački vitez Arnold von Harff u navedenom je razdoblju hodočastio po svetim mjestima na Istoku, a u svojim bilješkama zabilježio je riječi i rečenice

5 Natuknice o transkribiranim tekstovima složene su sljedećim redom: 1. Godina ili približno razdoblje nastanka ili tiskanja transkribiranog teksta. 2. Informacije o tekstopiscu. 3. U zagradama je popisana literatura koja se izravno bavi navedenim transkribiranim tekstom, kao i sam transkribirani tekst, ukoliko je bio dostupan uvidu (većinu spomenutih objavljenih gramatika moguće je naći na internetskim stranicama). O nekim od navedenih tekstova ne postoji ni jedan izvor. O nekima su pak informacije bile dostupne samo u navedenoj Adamovićevoj studiji, što je posebno navedeno u zagradama.

na turskom i arapskom jeziku. (Eren, Hasan: *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara, 1998.)

1525-30 – “Opera a chi se delettasse de saper domandar ciascheduna cosa in Turchesco” anonimnog autora najstariji je transkribirani tekst s područja Italije. Sadrži dvjestotinjak riječi na turskom koje su tematski raspoređene i prevedene na talijanski. (Adamović, Milan: *Ein Italienisch-Türkisches Sprachbuch aus den Jahren 1525-1530, Wiener Zeitschrift der Kunde des Morgenlandes*, 67, 1975.; s. 217-247.)

1526-1536 – Bartol Đurđević (alias Bartholomaeus Georgievits) (?-1556) iz Male Mlake (Turopolje), pisac, putopisac i leksikograf. Zarobljen u bici na Mohačkom polju 1526., odveden je u sužanjstvo, prvo na nekoliko godina u Istanbul, a potom u Malu Aziju. Spasio se 1535. bijegom u Jeruzalem preko Armenije. Po povratku je putovao po cijeloj Europi, pokušavajući nagovoriti kršćanske vladare na vojnu za oslobođenje od Turaka. U tu je svrhu napisao nekoliko tekstova u kojima opisuje život i običaje Turaka, među kojima su posebno važni “Knjižica doista vrijedna da je kršćanin pročitati iznosi građu o Turcima” te “Kako su me zarobili i odvukli u Tursku”. U njima, opisujući svoja zapažanja iz sužanjstva, donosi termine na turskom jeziku (uvedene u tekst frazom “za koji oni kažu”, “koji se na njihovu jeziku zove” i sl., npr.: “...ponekad običavaju povesti i slonove, zvane njihovim jezikom PHIL...”), jednu listu riječi na turskom jeziku, jedan dijalog, četiri molitve i jednu pjesmu na turskom jeziku, a sve to zapisano latinicom. Rasprava o Đurđevićevom turskom jeziku vođena između Heffeninga i Németha sredinom prošlog stoljeća (odnosno Némethov ispravak Heffeningove interpretacije Đurđevićevog turskog, objavljen u vrijeme kad je Németh već jasno iscrtao granice između balkanskih dijalekata turskog jezika, v. niže navedene radove) u području istraživanja transkribiranih tekstova aktualizirala je pitanje na koji način treba čitati transkribirane tekstove, kojem području i razdoblju pripada jezik odnosno dijalekt koji se na temelju njih može rekonstruirati i sl. (*Bartol Đurđević: bibliografija izdanja: 1544-1686*, Bartol Đurđević, Jürgen Schwarzwald; ur. Josip Bratulić, Zagreb, 1980.; Heffening, Willi: *Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544-1548*, Leipzig, 1942.; Németh, Gyula: *Die türkische Sprache des Bartolomaeus Georgievits, Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tom 18 (3-4), 1968, s. 263-271.)

1533 – Firentinac Filippo Argenti nekoliko je godina vršio dužnost tajnika firentinske konzula u Carigradu. Kao rezultat njegovih carigradskih godina nastao je zbornik naslovljen s “Regola del parlare turco” koji se sastoji od gramatike (prva gramatika turskog jezika u Europi!), razgovornika i talijansko-turskog rječnika podijeljenog u dva dijela, *Vocabulario de nomi* i *Vocabulario de verbi*. Argenti bilježi njegovani istanbulski govor svoga vremena, što njegovo djelo čini izuzetno vrijednim izvorom. (Bombaci, Alessio: *La “Regola del parlare turcho” di Filippo Argenti. Materiale per la*

conoscenza del turco parlato nella prima metà del 16 secolo, Istituto superiore orientale, Napoli, 1938.; Adamović, Milan: *Das Türkische des 16. Jahrhunderts: Nach den Aufzeichnungen des Florentiners Filippo Argenti (1533)*, Göttingen, 2001.; Rocchi, Luciano: *Filippo Argenti: Ricerche sulla lingua osmanli del XVI secolo; Il corpus lessicale turco del manoscritto fiorentino di Filippo Argenti (1533)*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2007.)

1551 – Rukopisnoj povijesti grada Siene “Libro primo delle historie senesi” M. A. Begliarmatija drugim je rukopisom i neovisno o ostalom tekstu dodan tekst dijaloga na turskom jeziku datiran godinom 1551. Jezik teksta je razgovorni. (E. Teza: Un dialogo turco fatto in Italia nel cinquecento, *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, 5, Vol. I., Rim, 1892.; s. 391-407.; (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.))

1551 – Spis sultana Sulejmana I. upućen poljskom i litavskom kralju Sigismundu Augustu sačuvan je u latinskoj transkripciji i poljskom prijevodu. Autor mu je dragoman Ibrāhīm Beg, obraćenik na islam poljskog porijekla i prevoditelj na Porti. (Zajączkowski, Ananiasz: List turecki Sulejmana I do Zygmunta Augusta w ówczesnej transkrypcji i tłumaczeniu polskiem z r. 1551, *Rocznik Orientalistyczny* 12, Lavov, 1936.; s. 91-118., (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.))

1567 – Gore spomenuti Ibrāhīm Beg uputio je 1567. Mlečaninu Micheleu Membreu pismo na turskom jeziku pisano latinicom. (Bombaci, Alessandro: Una lettera turca in caratteri latini del dragomanno ottomano Ibrāhīm al veneziano Michele Membre, *Rocznik Orientalistyczny* 15 (1939-49), s. 129-144. (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.))

1570-1590 – Valentin Balassa (1554-1594), ratnik, aristokrat burnoga života i vodeći mađarski pjesnik 16. st.⁶ latinicom je zapisao nekoliko pjesama na turskom jeziku. Pjesme nisu datirane, ali se pretpostavlja da su nastale u navedenom razdoblju. (Németh, Gyula.: *Die türkischen texte des Valentin Balassa*, Acta Orientalia Hungarica II, 1, 1952, s. 23-61. (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.))

1574 – “Vocabulario nuovo” jezični je priručnik anonimnog autora iz Venecije koji se oslanja na svoju nesačuvanu verziju iz 1567. Jezik pripada istanbulskom idiomu. (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.)

1575 – Guillaume Postel (1520-1581) bio je francuski lingvist, profesor, diplomat i astrolog. U dva je navrata (1535-38 i 1546(?)-51) putovao po Turskoj i Bliskom Istoku gdje je naučio arapski i turski jezik. Po povratku s prvog putovanja na Collège de Franceu u Parizu osnovao je katedru za bliskoistočne studije na kojoj je i sam pre-

6 Riedl, Frederick: *A History of Hungarian Literature*, New York, 1906.

davao. 1560. objavio je knjigu “De la république des Turcs” koja je 1575. objavljena ponovno, ali pod naslovom “Des histoires orientales et principalement des Turkes ou Turchikes et Schitiqucs ou Tartaresques et aultres qui en sont descendues” pri čemu joj je dodao novo poglavlje (“Instruction des mots de la langue turquesque les plus comuns”) koje se sastoji od kratkoga pregleda gramatike turskog jezika i popisa riječi. (Eren, Hasan: *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara, 1998.)

1587-1588 – Reinhold Lubenau (1556-1631) ljekarnik je iz Königsberga koji je tijekom višegodišnjeg putovanja po srednjoj i istočnoj Europi 1587-88. posjetio i Istanbul, a po povratku u rodni grad opisao je doživljaje s putovanja. U to je uvrstio i listu riječi i fraza na turskom koju je, sudeći po obilježjima jezika, zapisao u Istanbulu. (Adamović, Milan: *Das Osmanisch-türkische Sprachgut bei R. Lubenau*, München, 1977.)

1611 – Pietro Ferraguto (1580-1656), isusovac iz Napulja, za potrebe svoje redovničke zajednice napisao je 1611. gramatiku s razgovornikom i rječnikom naslovljenu s “Regole per posser praticare il presente ditionario et per imparare da per se la lingua turchesca etc”. Ta je gramatika nastala kao rezultat njegova šestogodišnjeg boravka u zarobljeništvu u osmanskom Tunisu. (Bombaci, Alessandro: Padre Pietro Ferraguto e la sua Grammatica turca (1611), *Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli*, 1940; s. 205-236.; *Il Dittionario della lingua turchesca di Pietro Ferraguto (1611)*, ur. Luciano Rocchi, Edizioni Università di Trieste, Trst, 2012. (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.))

1612 – Hieronymus Megiser njemački je polihistor koji je u Leipzigu 1612. objavio zbornik o turskom jeziku s naslovom “Institutionum linguae Turcicae libri quatuor”. Kako se iz naslova vidi, Megiserovo se djelo sastoji od četiri dijela: *De orthographia, Etymologia* (pod čime se podrazumijeva morfologija), *Diversa linguae Turcicae exercitia* te *Dictionarium latino-turcicum et turcico-latinum*. To je prvi tiskani opis turskog jezika, zbog čega, za razliku od rukopisnih, nije (bio) rijetkost u europskim knjižnicama i često je zastupljen kao izvor u kasnijim filološkim radovima o turskom jeziku. Megiser nije putovao na osmansko područje i ne zna se pouzdano na koji je način došao u kontakt s turskim jezikom, ali se pretpostavlja da se to dogodilo dok je boravio na području današnje Slovenije, u blizini granice s Osmanskim Carstvom. Obilježja jezika pak ukazuju na to da je turski učio 70-ih i 80-ih godina 16. st. Turski jezik Megiserova djela nosi obilježja i razgovornoga i pisanog jezika, a među raznim izvorima koje je koristio zasigurno su bili Bartol Đurđević, “Vocabulario nuovo” anonimnog autora te Guillaume Postel. (Megiser, Hieronymus: *Institutionum linguae Turcicae libri quatuor*, Leipzig, 1612.; Stein, Heidi: Hieronymus Megisers türkische Grammatik als Quelle zur türkischen Sprachgeschichte, *Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker. Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz*

Rauschholzhausen, 13.-16. Juli 1990., Wiesbaden, 1993.; s. 173-179.; Stein, Heidi: Einige Mittelosmanische Daten zur Labialharmonie (Suffixe der genera verbi bei H. Megiser), *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson – Lars Johanson Armağanı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2002.; s. 351-362.; Stein, Heidi: Ein mittelosmanischer Elementarwortschatz (die Dictionarien von H. Megiser), *Turkologie für das 21. Jahrhundert Herausforderungen zwischen Tradition und Moderne; Materialien der vierten Deutschen Turkologen-Konferenz, Hamburg, 15.-18. März 1999*; Wiesbaden, 2006.; s. 243-264.)

1630 – André du Ryer koji je kao prevoditelj djelovao u Istanbulu, navedene je godine objavio gramatiku pod naslovom “*Rudimenta grammatices linguae Turcicae*”. (André du Ryer: *Rudimenta grammatices linguae Turcicae*, Pariz, 1630.; Eren, Hasan: *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara, 1998.)

1641 – Rječnik “*Dittionario della Lingua Italiana Turchesca*” Giovannija Molina objavljen je 1641. godine u Rimu. O Molinovu životu ne zna se mnogo, ali je poznato da je kao prevoditelj neko vrijeme živio u Istanbulu, prvo u službi francuskoga kralja, a potom Mletačke Republike. Rječnik je jednosmjernan, talijansko-turski, a sustav transkripcije baziran je na talijanskom alfabetu. Turski jezik rječnika odgovara istanbulskom govoru. Uz Rječnik je dodana i kratka gramatika turskoga jezika s visokim stupnjem originalnosti, bez tragova ranije objavljenih i rukopisnih gramatika. (Molino, Giovanni: *Dittionario della Lingua Italiana Turchesca*, Rim, 1641.; Adamović, Milan: Giovanni Molino und seine Türkische Grammatik, *Acta linguistica Academiae scientiarum Hungaricae*, 24 (1-4), 1974, Budimpešta; s. 37-67.; Tanış, Asim: *Giovanni Molino'nun İtalyanca-Türkçe Sözlüğü ve Halk Türkçesi*, Ankara, 1989.; Siemieniec-Golaś, Ewa: *Turkish Lexical Content in Dittionario della Lingua Italiana, Turchesca by Giovanni Molino (1641)*, Krakov, 2005.)

1643 – Francisco-Maria Maggio, katolički svećenik, napisao je gramatiku “*Syntagmatum linguarum orientialium*” objavljenju u Rimu 1643. i 1670. Nastala je na temelju ranijih gramatika, a jezik nosi obilježja jezika vremena u kojemu je nastala. (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.)

1643 – Pietro della Valle, (1586-1652), talijanski učenjak i putnik koji se na putu prema Perziji i Indiji zadržao godinu dana u Istanbulu (1614.) gdje je učio turski i arapski jezik. Godine 1620. u Isfahanu je napisao djelo “*Grammatica della Lingua Turca di Pietro della Valle, il pellegrino, divisa in sette libri*”. Dio na turskom pisan je i arabicom i latinicom, a jezik gramatike nosi obilježja istanbulskoga govora. Nije objavljena i čuva se u rukopisu u Vatikanu. (Rossi, Ettore: *Importanza dell'inedita grammatica turca di Pietro Della Valle, AM del 19. Congresso internazionale degli Orientalisti*, Rim, 1938. (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.); s. 202-209; Stein, Heidi: *Traces of Türki-yi Acemi in Pietro della Valle's Tur-*

kish Grammar (1620), *Linguistic Convergence and Areal Diffusion: Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic*, ur. Éva Á. Csató, Bo Isaksson and Carina Jahani, London: Routledge, 2005; s. 227-240.)

1650 (približno) – U Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti čuva se rukopis-autograf bosanskoga poliglota Nikole Palinića, porijeklom vjerojatno iz okolice Jajca. Sadrži 63 pjesme divanskih pjesnika i jedan dokument datiran godinom 1650. (koji počinje rečenicom “Emre koje mi dođe od Murat Paše iz Budima zaradi Pruda i Liskovice”). Tekstovi su s osmanske arabice transkribirani bosančicom, a pročitani su pod utjecajem balkanskoga dijalekta turskog jezika. (Adamović, Milan: *Die türkischen Texte in der Sammlung Palinić*, Göttingen, 1996.)

1657 – U Zemaljskom muzeju u Sarajevu čuva se autograf rukopisnog zbornika dubrovačkog vlastelina Miha Martelinija koji između ostaloga sadrži i 18 pjesama na turskom jeziku. Jedna je od njih pisana bosančicom, a ostale latinicom. Zbornik je datiran godinom 1657. Jezik pjesama je balkanski dijalekt turskog. (Korkut, Derviš: *Turske ljubavne pjesme u Zborniku Miha Martelinija Dubrovčanina 1657., POE, VIII-IX/1958-59 (1960)*; s. 37-62.)

1668 – Za ugarskog grofa Nikolausa Illésházyja (1653-1723) anonimni je autor sastavio priručnik turskog jezika, zbornik naslovljen s “Dictionarium turcico-latinum”. Sastoji se od latinsko-turskog rječnika, popisa brojeva, latinsko-turskog razgovornika, kratke gramatike turskog jezika na talijanskom i nekoliko raznih kraćih tekstova, kako na turskom, tako i na talijanskom, njemačkom i latinskom. Filološka analiza ovoga izvora Gyule Németha (v. niže) bila je uzor mnogim kasnijim obradama transkribiranim tekstovima. Njom je, uz to, postavljen povijesni okvir koji objašnjava i pruža mogućnost povezivanja nekih od transkribiranih tekstova sa zapadnobalkanskim dijalektima turskog jezika. (Németh, Gyula: *Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*, Akadémiai Kiadó, Budimpešta, 1970.)

1669 – Giovanni Battista Podestà koji se obrazovao u Rimu, u Beču je djelovao kao učitelj mladića koji su se pripremali za dužnosti na Istoku. Za tu je svrhu napisao nekoliko udžbenika među kojima su “Tractatus varii de linguis orientalibus, praecipue Arabica, Persica et Turcica” (Beč, 1669.), te “Cursus Grammaticalis Linguarum Orientalium Arabicae Scilicet, Persicae Et Turcicae” (Beč, 1703.). (Eren, Hasan: *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara, 1998.)

1672 – Jakab Nagy de Harsány (1615-?), ugarski plemić, već je tijekom gimnazijskog obrazovanja počeo učiti turski. Sedam je godina proveo u Turskoj (u Istanbulu i drugim gradovima) kao poslanik brandenburškog vladara Fridrika Vilhelma. Istom vladaru posvetio je i latinsko-turski razgovornik “Colloquia Familiaria Turcico-Latina: seu Status Turcicus Loquens” objavljen u Brandenburgu 1762. Jezik ovoga razgovornika bliži je službenom, pisanom jeziku nego razgovornom. Analiza ovoga

transkribiranog teksta mađarskog turkologa Györgyja Hazaija (v. niže) zaslužen je hvaljena i uzorna po mnogo čemu, prije svega po preglednosti njegova rada zasnovanog na strukturalističkom konceptu, kao i po minucioznosti u definiranju i analizi statističkih podataka dobivenih iz teksta. (Jacobus Nagy De Harsány: *Colloquia Familiaria Turcico-Latina: seu Status Turcicus Loquens*, Coloniae Brandenburgicae, 1672.; Hazai, György: *Das Osmanisch-türkische im XVII. Jahrhundert; Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy de Harsány*, Akadémiai Kiado, Budimpešta, 1973.)

1680 – François à Mesgnien Meninski (1623-1698) rodio se u Totainvilleu (Lorraine), a školovao kod isusovaca u Rimu gdje je stekao i naobrazbu iz orijentalnih jezika. Potom se uputio u Poljsku (ne zna se točno ni povod ni godina njegova odlaska u Poljsku). Od 1653. djelovao je kao prevoditelj u poljskom veleposlanstvu u Istanbulu. Ondje je učio turski od dragomana Wojcieha Bobowskog koji je nakon što je prešao na islam dobio novo ime, ‘Alī Ufqī (alias Ali Bey), a kasnije i od stanovitog Ahmeda, šejha mevlevijske tekije na Galati. Nakon kraćeg boravka u Varšavi još se dvaput vratio u Tursku, jednom u funkciji uhode za poljskoga kralja u Istanbul, a drugi put u Edirne na pregovore s Mehmetom IV. i Mehmet-pašom Ćuprilićem. U to je doba pripremio projekt osnivanja prevodilačko-diplomatske škole za službe na Istoku u Varšavi, koji je odbijen zbog nedostatka sredstava. To je vjerojatno bilo razlogom da je 1661. ili 1662. otišao u Beč i stupio u službu prevoditelja na Habsburškom dvoru. Sudjelovao je na sastancima s osmanlijskim izaslanikom i budimskim pašom u Beču te pratio izaslanstva koja su išla u Tursku i u Budu. 1669. je putujući do Jeruzalema u posjet Svetome grobu ponovno neko vrijeme boravio u Turskoj i u Siriji usavršavajući poznavanje istočnih jezika. Pokopan je u karmelićanskom samostanu u Beču, a njegov je život u Knjizi pokojnika sažet sljedećim riječima: “Glavni carski prevoditelj orijentalnih jezika, član Dvorskog ratnog vijeća i vitez jeruzalemskog Svetog groba”. Dio rukopisnih djela koje je sakupio na Istoku prodao je za tisuću talira i taj novac darivao kao pomoć siromasima svoga rodnog grada.

Godine 1680. u Beču je objavljena Meninskijeva gramatika turskoga jezika na latinskom s naslovom “Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones Seu Grammatica Turcica”, te kolosalni trotomni rječnik pod naslovom “Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae”. U oba djela turski je dio pisan i osmanskom arabicom i latinicom. Prvi put je uvedena i sustavna transkripcija turskog jezika s posebnim znakovima za č, š, ž, ö, ü i i. Rječnik sadrži najopširniji korpus turskoga jezika sastavljen do 20. st. Rječničke natuknice (riječi iz “orijentalnih” jezika, odnosno iz osmanskog), prevedene su na pet europskih jezika: latinski, njemački, talijanski, francuski i poljski. I u gramatici i u rječniku Meninski sustavno upozorava na razlike između pisanog i razgovornog (“vulgarnog”) jezika. Ta su dva djela otvorila

novo razdoblje u bavljenju turskim jezikom i bila stalan izvor u kasnijim filološkim radovima, sve do danas. (Meninski, François à Mesgnien: *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, Beč, 1680. (reprint: Istanbul, 2000.); Meninski, François à Mesgnien: *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones Seu Grammatica Turcica*, Beč, 1680. (reprint: Istanbul, 2000.); Stachowski, Stanisław: François à Mesgnien Meninski und sein Thesaurus Linguarum Orientalium, u: *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, Istanbul, 2000., s. XXIII-XXXIV).

1709 – Thomas Vaughan bio je engleski trgovac koji je zbog posla putovao po Orijentu i pri tome duže vrijeme proboravio u Izmiru. Njegova gramatika “A Grammar of the Turkish Language” objavljena je 1709. u Londonu. Dok ju je pisao, koristio je, prema njegovim riječima, Seamana i Meninskog, kao i “neke druge knjige, i vlastitu opservaciju”. (Hitzigrath Gilson, Erika: *The Turkish Grammar of Thomas Vaughan, Ottoman-Turkish at the End of the XVIIth Century According to an English “Transkriptionstext”*, Wiesbaden, 1987.)

1730 – U tiskari İbrahima Müteferrike u Istanbulu objavljen je 1730. priručnik za učenje turskoga jezika na francuskom s naslovom “Grammaire turque ou méthode courte et facile pour apprendre la langue turque avec un recueil des noms, des verbes, et des manières de parler les plus nécessaires à sçavoir avec plusieurs dialogues familiers”. Premda u samom priručniku ime autora nije spomenuto, zna se da ga je napisao isusovac Jean-Baptiste Holdermann, dragoman u francuskom poslanstvu u Istanbulu. Djelo se sastoji od gramatike pisane pod utjecajem gramatike Meninskog, tursko-francuskoga tematskog rječnika te razgovornika (podijeljena u dva dijela: popis čistih sintagmi i fraza te dijalozi). Turski dio pisan je i osmanskom arabicom, i u latiničkoj transkripciji. (*Grammaire turque ou méthode courte et facile pour apprendre la langue turque avec un recueil des noms, des verbes, et des manières de parler les plus nécessaires à sçavoir avec plusieurs dialogues familiers*, Istanbul, 1730.; Menz, Astrid: “Pour apprendre une langue avec methode, il faut commencer par étudier les termes de la grammaire”: Eine türkische Grammatik aus dem Jahre 1730., *Scholarly depths and thought. A Festschrift for Lars Johanson*, Ankara, 2002.; s. 295-306.)

1786 – Cosimo Comidas de Carbognano bio je misionar i prevoditelj kod papinog izaslanika u Istanbulu. Za Congregatio della Propaganda Fide u Istanbulu je 1786. napisao gramatiku s naslovom “Primi Principi della Grammatica Turca ad uso dei missionari apostolici di Constantinopoli”, koja je tiskana u Rimu 1894. Bilježi istanbulski govor 18. st. (Carbognano, C. C.: *Primi Principi della Grammatica Turca ad uso dei missionari apostolici di Constantinopoli*, Rim, 1894., (Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.))

1790 – Pierre François Viguier (1745-1821), bio je misionar i filolog. Nakon što su ustanove koje je na Levantu utemeljila Družba Isusova 1782. predane u ruke lazarišta, on je 1783. imenovan za apostolskog prefekta u Istanbulu. Njegova je zadaća bila da u tom gradu uspostavi Kongregaciju za misije na Levantu. Ondje je proveo 18 godina i produbio svoje poznavanje orijentalnih jezika. Njegova gramatika “*Éléments de la langue Turque*” tiskana je u Istanbulu 1790. U gramatici se upućuje na razlike između govornog i pisanog jezika. Prvi je definirao *vokalnu harmoniju* (i uveo taj termin, “*l’harmonie vocalique*”). (Viguier, P. F.: *Éléments de la langue Turque*, Istanbul, 1790.)

19. st. (prva polovica) – Zbornik fra Andrije Glavadanovića (1804-1877) koji se čuva u franjevačkom samostanu u Fojnici sastoji se od tri dijela: 1. Latinsko-turski rječnik, 2. Gramatika turskog jezika na latinskom i 3. Bosansko-turski rječnik. U tekstovima se spominju domaći toponimi, kao i imena osoba važnih u Bosni toga vremena. Jezik pokazuje obilježja i istanbulskog idioma 19. st., i zapadnorumelijskog dijalekta, i bosanskog varijeteta turskog jezika. (Čaušević, Ekrem: Turska gramatika fra Andrije Glavadanovića (I), *POF*, 52-53, Sarajevo, 2004; s. 15-51.; Čaušević, Ekrem: Turska gramatika fra Andrije Glavadanovića (II), *POF*, 54/2004, Sarajevo, 2005; s. 17-50.)

1847 – U franjevačkom samostanu u Tolisi čuva se latinsko-turski rječnik s gramatikom naslovljen s “*Vocabula Latino-Turcica et alia nonnulla usui et utilitati Auditorum Linguarum Orientalium plurimum necessaria*” koji je napisao fra Mate Mikić (1826-1862) u Sutjesci. Ima 444 stranice i sastoji se od 4 dijela: 1. Latinsko-turski rječnik, 2. Učestaliji turcizmi u svakodnevnom govoru, 3. Gramatika i 4. Tursko-latinski rječnik s frazeologijom. (Babić, Milan: *Vocabula Latino-Turcica et alia nonnulla usui et utilitati Auditorum Linguarum Orientalium plurimum necessaria fratris Matthei Mikic et eiusdem curriculum vitae*, *POF*, 37, Sarajevo, 1987; s. 119-130.)

1873 – U Sarajevu je u Vilajetskoj štampariji tiskan prijevod gramatike *Kavâid-i Osmâniye* Ahmeta Dževdeta i Mehmeta Fuada objavljene 1851. u Istanbulu. Preveo ju je prevoditelj i diplomat Josip Dragomanović (1828-1908, porijeklom iz Nove Gradiške), a naslov prijevoda glasio je “*Kavâ’idi Osmânije ili Pravila otomanskoga jezika*, spisao Mehmed Fuad i Ahmed Dževdet, iz turskoga jezika preveo a stranom preradio i koristnim spisi nadopunio J. D.”. Jezik dijela originalnoga teksta koji je u prijevodu transliteriran nosi svojstva i zapadnorumelijskoga dijalekta i bosanskog varijeteta turskog jezika. (Čaušević, Ekrem: *Das Türkische des Josip Dragomanović*, *Materialia Turcica*, 17, 1996.; s 119-141.)